

ÜMUMİ PEDAQOĞİKA, PEDAQOĞİKANIN VƏ TƏHSİLİN TARİXİ

UOT 78.01:37.02

Jalə Qədimova

Pedaqoji elmlər doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı ş., Ü.Hacıbəyli küçəsi 68
E-mail: jale.qadimova@mail.ru

PEDAQOJİ İDARƏDİLMƏ PROSESİNİN MODELƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: müasir təhsil sistemi, psixo-pedaqoji problem, planlaşdırma, pedaqoji idarəetmə

Müasir təhsil sisteminin əsas vəzifəsi hər bir təhsilalanların potensial imkanını üzə çıxarmaq, ahəngdar inkişafını təmin etmək, onu milli və ümumbəşəri dəyərlərə malik, gerçəkliklərində rəqabətədavamlı şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq, maraq və imkanlarına uyğun həyatda öz yerini tapmasına və özünü gerçəkləşdirməsinə zəmin və şərait yaratmaqdan ibarət olmalıdır.

Жаля Кадимова

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

Ключевые слова: современная система образования, психолого-педагогическая проблема, планирование, педагогическое управление

Основная задача современной образовательной системы должна заключаться в выявлении потенциальных возможностей каждого обучающегося, обеспечении его гармоничного развития, формировании обучающегося как личности, обладающей национальными и общечеловеческими ценностями, способного выдержать конкуренцию в условиях современной действительности, создании почвы и условий для самореализации и саморазвития в соответствии с их интересами и возможностями.

Jalə Gadimova

MODELING OF PEDAGOGICAL MANAGEMENT PROCESS

Key words: *modern educational system, psycho-pedagogical problem, planning, pedagogical management*

The principal duty of modern educational system is to discover the potential opportunity of each studying person, to provide harmonious development, to form it as a personality having national and public values, enduring to competition in the realities of life, to create a condition and opportunity for self-fulfillment and self-actualization in the life conforming according to his interests and opportunities.

Müasir təhsil sisteminin əsas vəzifəsi hər bir təhsilalanın potensial imkanını üzə çıxarmaq, ahəngdar inkişafını təmin etmək, onu milli və ümumbəşəri dəyərlərə malik, həyat gerçəkliklərində rəqabətə davamlı şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq, maraq və imkanlarına uyğun həyatda öz yerini tapmasına və özünügerçəkləşdirməsinə zəmin və şərait yaratmaqdan ibarət olmalıdır. Bəşəriyyətin qarşılaşdığı ciddi həyati problemlər, qloballaşan dünyanın bugünkü rəqabət gerçəkliyi hər bir dövlət üçün öz istedad potensialından səmərəli şəkildə istifadəni strateji məsələ və ictimai dəyər kimi qiymətləndirir. Yüksək intellektli, yaradıcı istedadla malik kadr potensialının vaxtında aşkarlanması və onların istiqamətləndirilməsi müasir dövrün olduqca aktual problemlərindəndir. Bu baxımdan, istedadlı təhsilalanların vaxtında aşkarlanması və onların ali təhsil müəssisələrində də inkişaf etdirilməsi müasir təhsil sisteminin, ümumilikdə cəmiyyətin ümdə vəzifələrindən biri hesab edilir.

Araşdırmalar əsasında müəyyən edilmişdir ki, cəmiyyətin istedad potensialının erkən vaxtlardan mümkün qədər tam şəkildə aşkarlanması, dəstəklənərək optimal formada inkişaf etdirilməsi və bu potensialın səmərəli şəkildə cəmiyyətin hərtərəfli inkişafına, mövcud global problemlərin həllinə yönəldilməsi müasir dövrün ən aktual problemlərindən biri kimi dəyərləndirilməlidir.

Müəyyən edilmişdir ki, ümumi və ali peşə-ixtisas təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini və tədris proqramlarının spesifik struktur və məzmun xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq istedadlı təhsilalanın inkişafının təmin olunması üçün müxtəlif tipli təhsil müəssisələrinin qarşılıqlı təsir modellərinin işlənilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Belə modellərin işlənilməsində hökmən elmi cəhətdən elmi cəhətdən əsaslandırılmış və perspektli metodoloji yanaşmaları nəzərə almaq lazımdır. Xarici və respublika alimlərinin tədqiqatlarının nəticələri göstərir ki, təhsilalanlarla aparılan işdə ən başlıca vəzifə ondan ibarət olmalıdır ki, necə etmək lazımdır ki, istedadlı uşaqların əksəriyyəti və ya ən

çoxu istedadlı yaşlılara çevrilsinlər. Təhsil sistemi qarşısında duran əsas vəzifə, mənəcə bundan ibarət olmalıdır. Lakin təhsilalanlarla aparılmış işlər göstərir ki, onların fəaliyyətində inversiya effekti müşahidə olunur. Yəni, intellektual istedadlı təhsilalanların heç də hamısı istedadlı yaşlı insana xas olan inkişaf prosesinə gəlib çıxmır, eyni zamanda intellektual istedadlı yaşlı insan uşaq vaxtı heç də istedadlı olmur.

Belə ziddiyyətli hallar, istedadlı təhsilalanlarla iş prosesində baş verən aşağıdakı iki əsas psixopedaqoji problemin müasir tələblər səviyyəsində həllini tələb edir:

- Açıq-aşkar istedadlılıq əlamətləri ilə seçilən təhsilalanlar nəyə görə istedadlı yaşlı insana “çevrilə” bilmir?
- Nəyə görə adi səviyyəli uşaq və yeniyetmələrdən istedadlı yaşlı insan formalaşa bilər?

Araşdırmalar göstərir ki, intellektual istedadlı təhsilalanların eyniləşdirmə prosedurası kompleks xarakter daşmalıdır. Bu prosedurlar, yəni istedadın üzə çıxarılmasında yeni yanaşmalardan istifadədən başqa müasir metodlarla bərabər test yoxlamaları ilə yanaşı, keyfiyyət metodları da daxil edilməklə psixopedaqoji monitorinqləri özündə birləşdirməlidir. Deməli, istedadlı təhsilalanların aşkarlanması, dəstəklənməsi və onların yaradıcılıq potensialının inkişaf etdirilməsinin metodoloji əsasları yaradılmadan, həyata keçirilən bütün tədbirlərin uğurlu davamı birmənalı şəkildə mümkünsüzdür.

Uşaqlarda istedadlılıq yaşla bağlı inkişafın qanunauyğunluqlarının təzahürüdür. Müəyyən edilmişdir ki, yaşla bağlı inkişaf faktorunun xüsusi çəkisinin böyük olması istedadlılığın əlamətlərində üstü örtülü (gizli) müəyyən psixi funksiyaların sürətli inkişafı, maraqların qruplaşdırılması və s. formada effekt yaradır. Nəticədə bəzi hallarda təhsilalan istedadlı kimi identifikasiya olunur, bəzi hallarda isə psixi inkişafdən geridə qalan kimi xarakterizə edilir. İstedadlı insanın unikalığı ondan ibarət olmalıdır ki, o, hansı fəaliyyəti həyata keçirməsindən asılı olmayaraq, başqa insanlardan fərqli olaraq onu özünəməxsusluğu ilə yerinə yetirsin.

Təhsilalanlarda istedadlıq xüsusiyyətlərinin inkişafının pedaqoji idarəedilməsi prosesinin modelləşdirilməsi effektivliyin yüksəldilməsinin perspektiv istiqamətlərindən biri intellektual istedadlılığın təhlilini effektiv fəaliyyətin əsası kimi çıxış edən səriştəliliyin daima inkişafı ilə əlaqələndirmək lazımdır. Səriştəlilik istedadlılığın xüsusi forması olub, özündə:

- müəyyən sahədə fənn biliklərinə;
- fərdi maraqların, təşəbbüslərin təzahür edilməsində spesifik motivasiya qabiliyyətinə;
- təfəkkür üsullarına, qaydalarına, səviyyələrinə müvafiq biliklərə;
- fərdi dəyərləndirmə biliklərinə, bacarıqlarına yiyələnmə komponentlərini ehtiva edir.

“İnkişafda olan səriştəlilik” modelinə əsasən təhsilalan istedadlı olur, əgər:

- Konkret tərəkür vərdeşlərinin (bacarıqların) formaləşdırılması (tənqidi, kreativ, tərübü);
- Müəyyən motivasiyanın mövcud olması (nailiyyətlərin əldə edilməsi motivasiyası ilə effektivliklə bağıli motivasiyanın uyğunlaşdırılması);
- Deklarativ və prosedur xarakterli biliklərin hasil edilməsi;
- Planlaşdırma və qiymətləndirmə vərdeşlərinin inkişaf etdirilməsi (metakoqniasiya);
- Kontekstə (mətnin mənacə bitmiş hissəsinə) yüksək həssaslığın göstərilməsi həyata keçirilərsə.

Təhsil və fənn proqramlarında nəzərdə tutulmuş, eyni zamanda elmi cəhətdən əsaslandırılmış tədris-təlim prosesində reallaşdırılan səriştəli yanaşmanın konseptual əsasları müasir pedaqogika və psixologiyanın əsas mövqeyi olub, istedadlı təhsilalanların inkişafı sisteminin durumunun əsasını təşkil edir. Belə sistem ümumi və ali peşə təhsili sistemlərinin səmərəli qarşılıqlı təsiri və qarşılıqlı əlaqələri olmadan həyata keçirilə bilməz. Bu onunla bağılıdır ki, müasir təhsil müəssisələrinin əksəriyyətində tədris-təlim prosesində aşağıdakı problem məsələlər ön plana çəkilir:

- Birincisi, intellektual fəaliyyətin məzmunca bağıli biliklərini, yəni deklarativ və prosedur biliklərin, həm də biliklər sisteminin izah edilmə və başqa şəkllə salınma qaydalarının mənimsənilməsi aspektlərinin ön plana çıxarılması;
- İkincisi, metakoqnitiv tərübənin, yəni intellektual fəaliyyətin qeyri-iradi və iradi özünütənzimləmə mexanizmlərini əsas rolunun önə gətirilməsi;
- Üçüncüsü, istedadlı yaşlı insanın mental ehtiyatlarına dərk etmə (idraki), emosional, əsaslandırma, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə dair orta ümumtəhsil məktəblərində qazanılmış tərübənin inteqrasiya olunması;
- Dördüncüsü, fasiləsiz təhsil sistemində intellektual istedadlılığın daimi inkişaf edən proses kimi, fərdi mental tərübənin təkamül yolunun xüsusiyyətləri ilə səmərəli əlaqələndirilməsi.

Müasir sənaye səhəli informasiya cəmiyyətinin qurulması şəraitində orta ümumtəhsil məktəblərində, fərdi profilləşməyə sosial-iqtisadi tələbat yaranır və belə tələbat cəmiyyətin əsas dəyərinə çevrilməyə başlayır. Məlumdur ki, profilli təlim, ümumtəhsil məktəblərini yuxarı siniflərində ixtisaslaşmalar üzrə hazırlığın sistemidir. Bu halda öyrənənlərin fərdi proqramlar əsasında profillə əlaqəli fənlərin dərinədən, əhatəli öyrədilməsi və onların sosiallaşması həyata keçirilir, eyni zamanda çevik profilli sistem işlənilir və ali təhsil müəssisələri ilə

orta məktəblərin yuxarı siniflərində təhsil alan şagirdlərlə birgə kooperasiyalar yaradılır. Bunlardan başqa, profillər üzrə təlimdə differensasiya və təlimin fərdiləşməsi nəticəsində tədris-təlim prosesinin strukturunda, məzmununda və təşkilində dəyişikliklər baş verir. Belə dəyişikliklər nəticəsində öyrənənlərin meyl, maraq və qabiliyyətləri daha dəqiq nəzərə alınır, nəticədə yuxarı sinif şagirdlərinin peşə ilə bağlı maraqlarının reallaşması və təhsillərini davam etdirmələri üçün geniş imkanlar açılır. Qabaqcıl inkişaf etmiş ölkələrdə ümumtəhsil sistemi təcrübəsində, profilli təlimin təşkilində iki modelə – məktəbdaxili profilləşmə və şəbəkə formasında təlimin təşkilinə üstünlük verilir. Təhsil müəssisələrində şəbəkə formasında profilli təlimin təşkilində nəzərə alınır ki, hər hansı məktəbdə profilli təlimin təşkilində məqsədyönlü işlərin və digər təhsil müəssisələrinin resurslarının mütəşəkkil şəkildə prosesə cəlb olunması hesabına təşkil edildikdə daha effektiv nəticələr əldə edilir. Orta ümumtəhsil məktəblərində profilli təlimin həyata keçirilməsində, ali peşə-ixtisas təhsil müəssisələrinin təhsil resurslarından istifadə daha səmərəli nəticələr əldə etməyə geniş imkanlar açır.

ƏDƏBİYYAT

1. Mehrabov A.O. Pedaqoji prosesin optimallaşdırılmasının psixopedaqoji məsələlər. 2011
2. Axundov S.A. İstedadlı şagirdlərlə işin təşkili // Azərbaycan məktəbi, 1990
3. Əliyev B., Cabbarov R. Təhsildə şəxsiyyət problemi. 2008
4. Qədimova J.H. Musiqi pedaqogikası tarixilik və müasirlik, 2012
5. Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika. 2003
6. Abbasov Ə.M. Təhsil islahatı və kurikulumu // İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə, 2005

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 25.04.2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 25.05.2018

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05.07.2018

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Tamilla Kəngərli

ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 sayılı qərarı ilə çap olunur.